

Наталія Варга¹, Богданна Гвоздецька²

¹ ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

² Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка

Соціальні практики неформальної зайнятості населення: концептуалізація поняття

В статті представлено соціологічну концептуалізацію соціальних практик неформальної зайнятості населення. Відзначено, компенсаційний компонент неформальної зайнятості (зменшення соціальної напруги в умовах безробіття), початкову соціалізацію (перше робоче місце), диференційований характер зайнятості, функцію внутрішньої конкуренції та пошук шляхів виживання в умовах перехідного суспільства. Показано, що жодний підхід не бере до уваги нематеріальний прибуток та соціальні аспекти функціонування неформальної зайнятості. Метою статті є представлення соціологічної концепції соціальних практик неформальної зайнятості населення. Звернуто увагу, що зайнятість не слід розглядати виключно як робоче місце, а здебільшого як місце для взаємності та обміну, яке базується на соціальному капіталі, що має характер усних домовленостей. Досліджено, що неформальні правила можуть бути розширенням, продовженням, доповненням формальних правил, оскільки останні визначають вибір альтернатив без урахування обставин тієї чи тієї разової угоди. Визначено наслідки поширення неформальної зайнятості в якості вимушеної форми адаптації населення в умовах несприятливої соціально-економічної ситуації. Доведено, що сфера зайнятості сьогодні здійснюється за допомогою як формальних, так і неформальних практик діяльності. Кордони між ними є досить розмитими: робітники дрейфують у ринковому просторі. Дослідження неформальної зайнятості стикається з багатьма проблемами: від точності у визначенні феномену і вибору адекватних методик до інтерпретації отриманих результатів. Відзначається, що неформальні практики зайнятості формуються спадково, вона є більш інерційною та стабільною. Саме тому знаходяться на перехресті соціокультурних та інституційних умов, відображаючи певні цінності та норми суспільства. Досліджено, що неформальні практики – це діяльність акторів у рамках сформованих у суспільстві формальних інститутів для створення необхідних умов свого існування і розвитку. Взагалі, неформальну зайнятість через її масовість варто розглядати як альтернативний варіант господарювання, що володіє рядом своїх характеристик і якостей.

Ключові слова: неформальна зайнятість, ринок праці, соціальні практики, гнучкість, самозабезпечення

Nataliia Varha¹, Bohdanna Hvozdetka²

¹ Uzhgorod National University

² Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

Conceptualization of the concept social practices of informal employment of the population

The article deals with examination of the process of formation and development of the concept informal employment, that originated in the 1970s in poor regions of the Third World countries, which has acquired the status of the universal subject matter of the research. We have noted the compensatory component of informal employment (reduction of social tension as a result of joblessness), the initial socialization (the first workplace), the differential character of employment; the function of internal competition and search for the ways of survival under the conditions of a transition society. It is displayed that none of the schools takes immaterial profit and social aspects of informal employment functioning into account. The purpose of the article is to present a social conditions, informal employment practices are likely to arise and spread to satisfy the needs of a family or a community, without expecting to gain direct material income. It is revealed that employment should not be considered as a workplace solely, but mostly as a place for reciprocity and exchange, which is based on social capital, that has the character of verbal contracts. The activity that brings material or immaterial income and profit but not the official status of the employment is determinant in this case. It is mentioned that informal social employment practices are based on heritage, they are more inertial and stable. It is them that are located at the crossroads of sociocultural and institutional outlines, reflecting certain values and norms of a society. It is indicated that a simple dichotomic classification by the principle “formal — informal” employment simplifies the situation excessively. We are of the

opinion that the employment market can be described due to the continuum of workplaces, workers are able to move inside the formal as well as the informal sector depending on conditions. It is singled out that the behaviour of the majority of population, that forms real practices is defined by traditions on the one hand, and on the other hand, by dissemination of new ways of social activity, located beyond the generated formal legal space. The issue is the mass-scale spread of informal employment practices.

Keywords: *informal employment, labor market, social practices, flexibility, self-sufficiency*

Постановка проблеми

У сучасних умовах виникає зацікавленість проблемою неформальної зайнятості через швидке поширення різних нових форм зайнятості, які не вписуються у сформовані уявлення про офіційну, стандартну зайнятість. Тож можна стверджувати, що предмет дослідження розвивається і ускладнюється. Неформальну зайнятість, яку спочатку визначали як ознаку відсталості країни «третього світу», почали сприймати як певну модель господарювання, що має свою специфіку залежно від типу суспільства, у межах якого вона функціонує.

У перехідних пострадянських суспільства відбулося повне перезавантаження і трансформація всіх соціальних інститутів, що змусило населення конструктивно адаптуватися до нових умов існування. Усе це призвело до масового і стійкого поширення неформальних практик зайнятості (підробітків, «калімів», «халтур»), які у процесі реформування і проголошення принципів ринкової економіки не тільки не зникли, а набули масштабів паралельного неформального суспільства, що є страховим батутом виживання і функціонування для значної частини населення. Водночас через свою масштабність і масовість поширення неформальний сектор зайнятості є однією з перешкод реалізації демократичного варіанту трансформації українського суспільства. Виникненню такої ситуації сприяє характерний для нашого суспільства розрив між формально-правовою і культурно-історичною стратегіями, елементами функціонування сучасного ринку праці.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемам ринку праці, відтворення трудового потенціалу приділено багато уваги в роботах С. Вільямса М. Армстронга,

Д. Гелбрейта, Р. Еренбурга, Дж. Кейнса, К. Макконнелла, А. Оукена, П. Самуельсона, В. Марцинкевича, А. Рофе, А. Сміта, а також у працях українських вчених: О. Амоші, А. Базиліюк, Д. Богині, І. Бондар, О. Грішної, Т. Заяць, А. Колота, О. Кузнецової, Е. Лібанової, О. Новикової та ін.

Теоретичні і практичні аспекти самозайнятості, неформальної зайнятості населення висвітлюються у роботах В. Гімпельсона, Р. Капелюшнікова, Т. Базиленко, Д. Стребкова, П. Петракова. Серед українських вчених, що зробили вагомий внесок у дослідження причин неформальної зайнятості, Е. Лібанова, М. Лукашевич, О. Малиновська, Ю. Маршавін, Ю. Пачковський, Т. Петрушина, Є. Пилипенко, О. Позняк, Н. Толстих, М. Туленков, Л. Хижняк, Г. Чепурко та ін.

Метою дослідження є аналіз соціально-економічних показників поширеності неформальної зайнятості в Україні.

Виклад основного матеріалу.

Тіньові практики, що виникли в радянській економіці, до теперішнього часу поширюються і активно реалізуються в політиці, соціальній сфері, зокрема сфері зайнятості. Закон утратив свою обов'язкову силу, а практика його використання не реалізується. Це означає, що в Україні, як і в усіх трансформаційних суспільствах, період ослаблення інституційних систем не просто затягнувся, а, навпаки, набув стійкої, стабільної форми і що наше суспільство опинилось у стані стаціонарної інституційної нерівноваги. Важливо зазначити, що з точки зору аналізу неформальності у сфері трудових відносин неформальні правила можуть бути розширенням, продовженням, доповненням формальних правил, оскільки останні визначають вибір альтернатив без урахування обставин тієї чи тієї разової

угоди. Цей вид відносин між двома типами правил найбільш поширений у суспільних системах, що розвиваються еволюційним шляхом, у яких налагоджений процес відбору найбільш життєздатних норм поведінки.

Зазначимо, що сфера зайнятості сьогодні здійснюється за допомогою як формальних, так і неформальних практик діяльності. Кордони між ними є досить розмитими: робітники дрейфують у ринковому просторі. Дослідження неформальної зайнятості стикається з багатьма проблемами: від точності у визначенні феномену і вибору адекватних методик до інтерпретації отриманих результатів.

Отже, неформальна зайнятість є ширшою, комплекснішою, ніж система раціонально організованих, автономно діючих інструментів виробництва і отримання прямої корисності, прибутковості. У цьому контексті неформальну зайнятість розглянуто як в аспекті матеріального забезпечення, так і інституційного. У першому випадку неформальна зайнятість є сферою, де використовуються обмежені ресурси, виробляються товари і послуги для задоволення потреб. З іншого боку, у процесі свого функціонування і реалізації в суспільстві формуються певні неформальні економічні практики. Ними закріплюється і відтворюється соціальна практика взаємодії суб'єктів неформальної зайнятості в умовах конкретної матеріально-технологічної і соціально-культурної сфери. При такому підході неформальна економіка розглядається як система норм і стратегій економічної поведінки, що формує плацдарм для поширення неформальних практик зайнятості. Неформальна економіка включає більше явищ, ніж неформальна зайнятість. У широкому значенні неформальна економіка – це вся господарська діяльність учасників економічного життя, що приносить їм прибуток, яку в рамках нормативної бази або всупереч її вимогам можуть не регулювати або регулювати не повною мірою офіційні норми (самозайнятість у домашньому господарстві). Крім того, неформальна економіка включає в себе також і повністю або частково неформальну діяльність на формальних робочих місцях («заробітна плата в конвертах»).

За межами економічного мейнстріму все більш поширеними є уявлення про множинність типів економік, які існують і взаємодіють у часі і просторі.

Однією з важливих складових сучасного перехідного суспільства є інституційні зміни, перетворення, що, зокрема, стосуються і неформальних соціальних практик зайнятості. У формуванні українського суспільства варто враховувати поширення певних економічних, політичних і соціокультурних практик.

Поширеність різних форм соціальних практик чинить організаційний вплив на соціальне життя. Про безособистісність повсякденних практик пише також і П. Штомпка. Він наголошує на тому, що практики є синтезом того, що відбувається в суспільстві, і того, що роблять люди. Суспільство не розчиняється в особистості, й особистості не поглинаються суспільством. Отже, практики є синтетичним продуктом, що виникає в результаті злиття суспільних обставин, з одного боку, і здібностей людей, які діють – з іншого (Штомпка, 1996).

До того ж рано чи пізно абсолютно всі практики незалежно від сфери належності проходять цей процес, адже безінституалізації практика не може стати традиційною, а відтак закріпитися, розповсюдитися і бути означеною як практика, адже практика є явищем колективним, масовим, не одиничним, не індивідуальним.

Причому якщо соціальний інститут тут буде позиціонуватися як загальне, тоді інституція – як часткове. Т. Заславська (2000) зазначає: «Соціальні практики становлять собою конкретні форми функціонування громадських інститутів, загальної ж формою реалізації кожного інституту служить ... сукупність відповідних соціальних практик». На нашу думку, практика є структурованою дією – автоматичною, звичною, повторюваною сукупністю дій, які тривають у певній послідовності і мають конкретну (утилітарну, прикладу) мету.

Далі часто повторювана соціальна дія проходить стадію узвичаєння і стає соціальною практикою (узвичаєні дії і зразки поведінки закріплюються в соціальних практиках), на останній стадії виходить на вищий, інституційний рівень і стає соціальним інститутом (Латов, 2001).

При цьому фундатор феноменологічної соціології А. Шюц описує цей процес так: «Те, що спочатку було лише результатом повторюваних дій групи, наступним поколінням сприймається вже як даність, яка підлягає лише повторенню, настільки ж природна для індивіда в навколишньому просторі, як і фізичні об'єкти, присутні в ньому» (Portes, Sassen–Koob, 1987).

Варто розглядати функціонування соціальних практик через їх дуальність: як певні сформовані людьми обмеження, які структурують людську взаємодію, та як рутинізовані довгострокові патерни людської поведінки (Современная западная социология, 190).

Акцентуємо на пластичності соціальних практик як форми взаємодії, які сконструйовані соціальними акторами (прикладом є дослідження П. Бергера і Т. Лукмана «Соціальне конструювання реальності») (Бергер & Лукман, 1995).

На думку П. Бурдьє (2005), соціальні практики мають подвійну структуру: з одного боку, вони детерміновані соціальним середовищем, тобто існують об'єктивні структури, що впливають на практики; а з іншого – впливають на соціальне середовище, змінюючи його структуру, тобто соціальні агенти впливають на соціальну дійсність через практики і трансформують структури.

Як приклад, неформальні соціальні практики зайнятості населення завжди мають певну історію розвитку і формування, наслідком якої вони і є. Повне розуміння їх функціонування неможливе без історичного аналізу, у процесі якого відбувається їх конструювання.

Власне, і зміст їх функціонування має цільову природу, зокрема вирішення певної проблеми, задоволення певної потреби конкретної спільноти (наприклад, отримання прибутку). Стереотипний, шаблонний характер їх реалізації особою у сфері праці і гарантує їх запам'ятовування і рутинізацію як на індивідуальному, так і на суспільному рівні (Бергер & Лукман, 1995).

На наш погляд, неформальні практики – це діяльність акторів у рамках сформованих у суспільстві формальних інститутів для створення необхідних умов свого існування і розвитку. Співвідношення формальних інститутів з неформальними практиками не

викликає ускладнень – цілком зрозуміло, що формальні інститути створюють поля невизначеності, де розвиваються і діють неформальні практики. Також немає труднощів у розумінні співвідношення формальних і неформальних інститутів. Однак залишається відкритим питання про співвідношення неформальних практик і неформальних інститутів. На думку О. Чаусовського (2008), неформальні інститути структурно включають у себе неформальні практики, генеровані системою формальних інститутів, і сукупність соціальних норм, джерелом яких є культура.

Практики, на відміну від інститутів, діють невеликий проміжок часу, можуть мати ситуативний характер. Це передусім пов'язано з їх націленістю на вирішення певного питання, після вирішення якого актори вже не вдаються до цієї практики. Другою ознакою практик є те, що їх сприймають як зразок не всі актори, а лише ті, які зацікавлені у вирішенні певного завдання. Через сприйняття не всіма акторами практики носять несистемний характер прояви. Мережі взаємозв'язків між зацікавленими в застосуванні конкретної практики акторами обумовлюють мережевий характер практик. Виконання практик контролюють тільки актори, які застосовують ці практики. Крім того, зазначимо, що основою неформальних практик є гравці, актори, які творять мережі з низкою характерних особливостей.

Величезну роль тут відіграють і соціокультурні чинники, включаючи історично сформовану практику вирішення певної проблеми. Можна зробити висновок, що неформальні практики є типізованою формою взаємодії, які сприймає більшість акторів, можуть носити ситуативний характер і спрямовані на отримання прибутку. Подібний висновок підтверджують П. Бергер і Т. Лукман: інституціоналізація має місце всюди, де здійснюється взаємна типізація певних практик діячами різного роду. Інакше кажучи, будь-яка така типізація є інститут. Акцентуємо на взаємності інституційної типізації та типовості не тільки дій, але і діячів в інститутах (Бергер & Лукман, 1995). Отже, не тільки постійно використовувані практики можуть породжувати неформальні інститути, а й неформальні інститути можуть породжувати неформальні практики.

Зокрема, при наявності неформальних інститутів у акторів з'являються досить широкі можливості вибору – вони можуть вдаватися до використання формальних інститутів і породжуваних ними формальних і неформальних практик або використовувати неформальні інститути, а в разі, коли актора жоден із варіантів не влаштовує, він може вольовим зусиллям обійти інститути, у результаті чого можуть з'явитися нові практики.

Як ми зазначали, соціальні практики неформальної зайнятості мають просторово-часову локалізацію. Категорії простору і часу «працюють» на соціальні практики як такі, що володіють і фізичним, і соціальним смислом. Маємо на увазі таке: по-перше, соціальні практики як форми соціальних інститутів відрізняються в різні історичні періоди: індивід протягом свого життя може використовувати як формальні, так і неформальні соціальні практики в рамках одного інституту залежно від економічної доцільності; по-друге, місце проживання індивіда (регіон, державний устрій, менталітет) впливає на його соціальні практики у сфері зайнятості; практики можуть відрізнятися і в просторі соціальних статусів і ролей. При цьому акторами (суб'єктами) соціальних практик є як соціальні організації, так і індивіди та соціальні групи, які повністю або частково можуть мати неформальний статус діяльності.

Соціальна реальність функціонування ринку праці в перехідному українському суспільстві становить собою переплетення формальних і неформальних практик неформальної зайнятості. Вивчення діяльності людей у контексті неформальних соціальних практик зайнятості є взаємозв'язком теоретичних та емпіричних досліджень їх узвичаєних (рутинних) дій у рамках тих або інших інститутів та організацій.

Пояснювати і досліджувати практики зайнятості означає досліджувати взаємодію між людьми. Для нашої подальшої роботи важливо показати, що економічна взаємодія (відносини) між людьми є причиною виникнення неформальних практик у сфері зайнятості.

Основною складовою процесу

становлення інститутів є «рутина» – повторювана діяльність осіб для найкращого використання наявних ресурсів. За П. Штомпкою, «коли взаємовідносини повторюються між людьми, то формуються певні «інституції», які далі ширяться і відображаються у сформованих нормах і правилах взаємодії. Рутини (франц. routine, от route – дорога) – це несвідоме слідування звичаям, пристрасть до шаблону. Рутини – структуровані сукупності «типових реакцій», що пов'язують індивідів між собою і навколишнім середовищем» (Штомпка, 1996).

Частота повторювальної діяльності із часом стає рутинною. Коли одиничні, випадкові практики зайнятості часто відтворюються, то з часом така взаємодія стає узгодженою і формуються інституції неформальної зайнятості. Злокалізації певної форми неформальної зайнятості формується коло учасників і певні обмеження, правила і норми, які сприяють досягненню цілей найбільш ефективним способом. Отже, неформальна інституціоналізація становить собою цілісний процес: від рутини через інституцію – до неформальної норми взаємодії.

Процес функціонування неформальної соціальних практик неформальної зайнятості, на нашу думку, може мати такий вигляд: виникнення потреби у сфері праці; повторення певної діяльності, що задовольняє потребу – рутинізація процесу; цільова природа діяльності; формування «інституцій» неформальних практик зайнятості; поява неформальних норм і правил у ході реалізації неформальних трудових відносин; формування системи неформальних санкцій у сфері зайнятості; статусно-рольова система у сфері неформальної зайнятості (Бергер & Лукман, 1995).

Узагальнюючи основні положення концепції поняття «соціальна практика», визначаємо її як сукупність конкретних узвичаєних (рутинних) повторюваних дій індивідів, груп, спільнот, організацій у реальному часі і просторі, яка забезпечує стійке функціонування соціальних інститутів (Шугальский, 2012). Соціальна практика – вид практики, у ході якої суб'єкт у певних конкретно-історичних

умовах, використовуючи соціальні інститути, організації та установи, впливаючи на систему суспільних відносин, змінює суспільство і розвивається сам. Водночас соціальні практики є формами функціонування соціальних інститутів.

Ми будемо дотримуватися думки, що функціонування або утворення соціальних практик неформальної зайнятості пов'язано з усталеною соціальною взаємодією або узвичаєними чи унормованими взаємовідносинами між людьми на ринку праці. Відповідно, визначальною ознакою соціальних практик неформальної зайнятості є певні суспільні зв'язки, взаємодії між особами в конкретних сформованих історичних умовах при вирішенні конкретних соціальних проблем. Практики неформальної зайнятості виникають і формуються у процесі повторення та затвердження соціальних взаємодій у сфері зайнятості, які водночас знаходяться повністю або частково поза межами офіційного інституту ринку праці.

Ми дотримуємося думки, що неформальні соціальні практики зайнятості ґрунтуються на спадковості, вони більш інерційні і стійкі. Саме вони лежать на перехресті соціокультурних та інституційних схем, відображаючи певні цінності та норми суспільства. Неформальні практики зайнятості задають «внутрішню» імперативність поведінки, а формальні – «зовнішню», визначаючи внутрішню та зовнішню регуляцію, мотиваційні і стимуляційні аспекти поведінки. Незважаючи на зовнішню м'якість неформальних практик, вони за своєю дією на поведінку людини можуть бути жорсткішими і впливовішими за формальні правила. Також неформальні правила, які пронизують усе наше життя, важко відслідкувати, тим паче виміряти. Формальні правила, які у свою ієрархію включають сукупність законодавчих форм, від конституції до статутів, описати простіше, ніж неформальні.

З теоретико-методологічного боку виокремлення і протиставлення двох соціальних просторів у сучасному перехідному суспільстві пов'язане з конфліктністю офіційно існуючої інституційної системи зайнятості. Масове існування неформальних соціальних практик

зайнятості можна розглядати як відповідь на невідповідність у розвитку легального інституту ринку праці і поширеність реальних суспільних відносин, потреб та інтересів працівників. Домінування неформальних відносин у рамках офіційних норм можемо розглядати також однією з причин недієздатності ряду реформ і взагалі характеристикою країн пострадянського простору (Капелюшников, 2001; Варга та Афанасьєв, 2012).

У низці сфер суспільного життя неформальні практики зайнятості розширюються, набувають різних форм, закріплюючись у масовому досвіді соціальної взаємодії. У підсумку вони нерідко стають органічною частиною нових суспільних інститутів, визначаючи їх «мутацію», переродження порівняно з легальними закордонними зразками розвитку ринкової економіки.

Постійне відтворення цього процесу свідчить про те, що в його основі лежить певний соціальний механізм, знання про який носить визначальний практичний і теоретичний зміст. Він включає в себе три основні елементи: формально-правові і адміністративні норми, що встановлює і контролює держава; соціокультурні норми, які контролює громадянське суспільство, та інституціолізовані соціальні практики неформальної взаємодії.

Як ми зазначали, неформальні практики зайнятості – це трудова діяльність, виконувана виключно на рівні усних домовленостей, яка регулюється методами соціального контролю без повного або часткового використання адміністративних чинників. У цьому контексті неформальну зайнятість розглядаємо як форму трудової активності, не передбачену нормами адміністративного (або іншого) права та укладеними офіційними трудовими контрактами або частковим їх укладанням. Відповідно, до неформальної зайнятості залучаються працівники, які офіційно зайняті, однак поряд з офіційно регламентованою роботою можуть виконувати низку соціальних практик неформальної зайнятості. Факт масштабності поширення цих форм зайнятості свідчить про складність соціальних процесів у трудовому середовищі, що актуалізує соціологічний інструментарій дослідження цієї проблеми.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Штомпка П. Социология социальных изменений. Москва : АспектПресс, 1996. 416 с.
- Заславская Т. И. Поведение массовых общественных групп как фактор трансформационного процесса. Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. ВЦИМ, 2000. № 6. С. 13–18.
- Латов Ю. В. Экономика вне закона: Очерки по теории и истории теневой экономики. Москва : Московский общественный научный фонд, 2001. 284 с.
- Portes A., Sassen-Koob S. Making It Underground: Comparative Material on the Informal Sector in Western Market Economies. *American Journal of Sociology*. 1987. Vol. 38. № 1. P. 30–58.
- Давыдов Ю. Н. (Ред.). Современная западная социология. Москва : Политиздат, 1990. 432 с.
- Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. Москва : Медиум, 1995. 323 с.
- Бурдьё П. Формы капитала. *Экономическая социология*, 2005. Том 6. № 3. С. 60–74 .
- Чаусовский А. М. Формальное и неформальное в экономике : монография. Донецк : Донецкий национальный университет, 2001. 356 с.
- Шугальский С. С. Социальные практики: интерпретация понятия. Знание. Понимание. Умение. 2012. № 2. 278 с. URL: http://www.zpu-journal.ru/zpu/contents/2012/2/Shugalskiy_Social-Practices/45_2012_2.pdf
- Капелюшников Р. Институциональная природа переходных экономик: российский опыт современного. Кто и когда стремится вести Россию. Актеры макро-, мезо- и микроуровней современного трансформационного процесса. Т. И. Заславская (Ред.). Москва : МВШСЭН, 2001. С. 89–98.
- Варга Н., Афанасьев Д. Регулювання неформальної зайнятості в умовах перехідної економіки. Науково-теоретичний альманах «Грані». 2019. Т. 22. № 4. С. 100–106.

REFERENCES

- Shtompka, P. (1996). *Sotsiologiya sotsialnykh izmeneniy [Sociology of social change]*. Moskva : AspektPress [in Russian].
- Zaslavskaya, T. I. (2000). Povedenie massovykh obschestvennykh grupp kak faktor transformatsionnogo protsessa [Behavior of mass social groups as a factor in the transformation process]. *Monitoring Public Opinion: Economic and Social Change*, (6), 13–18 [in Russian].
- Latov, Yu. V. (2001). *Ekonomika vne zakona: Ocherki po teorii i istorii tenevoy ekonomiki [Economy outside the law: Essays on the theory and history of the shadow economy]*. Moskva : Moskovskiy obschestvenniy nauchniy fond [in Russian].
- Portes, A., & Sassen–Koob, S. (1987). Making It Underground: Comparative Material on the Informal Sector in Western Market Economies. *American Journal of Sociology*, 38 (1), 30–58.
- Davydov, Yu. N. (Ed.). (1990). *Sovremennaya zapadnaya sotsiologiya [Contemporary Western Sociology]*. Moskva : Politizdat [in Russian].
- Berger, P., & Lukman, T. (1995). *Sotsialnoe konstruirovaniye realnosti. Traktat po sotsiologii znaniya [Social construction of reality. A treatise on the sociology of knowledge]*. Moskva : Medium [in Russian].
- Burdyo, P. (2005). Formy kapitala [Forms of capital]. *Ekonomicheskaya sotsiologiya*, 6 (3), 60–74 [in Russian].
- Chausovskiy, A. M. (2001). *Formalnoe i neformalnoe v ekonomike: monografiya [Formal and informal in economics: monograph]*. Donetsk : Donetskii natsionalniy universitet [in Russian].
- Shugalskiy, S. S. (2012). Sotsialnye praktiki: interpretatsiya ponyatiya. Znanie. Ponimanie. Umenie – Social practices: interpretation of the concept. Knowledge. Understanding. Skill, (2), 278 p. URL: http://www.zpu-journal.ru/zpu/contents/2012/2/Shugalskiy_Social-Practices/45_2012_2.pdf [in Russian].
- Kapelyushnikov, R. (2001). *Institutsionalnaya priroda perehodnykh ekonomik: rossiyskiy opyt sovremennogo. Kto i kogda stremitsya vesti Rossiyu. Aktory makro-, mezo- i mikrourovney sovremennogo transformatsionnogo protsessa [Institutional nature of transitional economies: Russian experience of modern. Who and when seeks to lead Russia. Actors of the macro, meso and micro levels of the modern transformation process]*. T. I. Zaslavskaya (Ed.). Moskva : MVShSEN [in Russian].
- Varga, N., & Afanasev, D. (2019). Regulyuvannya neformalnoyi zaynyatosti v umovah perehidnoyi ekonomiky [Regulation of informal employment in the minds of the transitional economy]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 2, (4), 100–106 [in Ukrainian].

Varha Nataliia

PhD., Assoc Prof., <http://orcid.org/0000-0002-6607-2969>, Ignatola23@gmail.com

Hvozdet'ska Bohdanna

PhD., Assoc Prof., bogdankauafm@gmail.com